

نگاهی به روش تدریس کتاب‌های جدید التالیف فلسفه

دکتر محمد مهدی اعتصامی

هدف کلی

توانایی تبیین مفاهیم سه‌گانه امکان، ضرورت و امتناع و بیان دیدگاه فلاسفه درباره نیاز جهان به واجب‌الوجود بالذات

اهداف جزئی

- تشخیص جایگاه مفاهیم سه‌گانه در قضایای مختلف؛
- تعیین نسبت وجود با مفاهیم مختلف از نظر جهات سه‌گانه وجوب، امکان و امتناع؛
- توانایی استدلال بر ضرورت واجب‌الوجود برای جهان ممکنات.

طراحی آموزشی درس

این درس با توصیفی از جهان طبیعت آغاز می‌شود. هدف از این توصیف آماده کردن ذهن دانش‌آموزان به سؤال‌هایی است که درباره این طبیعت پهناور مطرح شده است.

با طرح سؤال‌های سه‌گانه درباره جهان، دانش‌آموزان آماده ورود به بحث امکان و وجوب می‌شوند.

آن‌گاه با دسته‌بندی قضایای مختلف و تعیین نسبت محمول آن قضایا با موضوعشان، دانش‌آموزان به تعیین رابطه امکانی یا وجوبی یا امتناعی هر محمول با موضوع آن می‌پردازند و بدین ترتیب با

این سه مفهوم آشنا می‌شوند. آن‌گاه دانش‌آموزان همین سه رابطه را در آنجا که وجود محمول واقع شود تمرین می‌کنند. پس از این مرحله، دانش‌آموزان با این سؤال روبه‌رو می‌شوند که: «اگر رابطه وجود با درخت، انسان، ماه، ستاره و همه اشیا پیرامونی رابطه امکانی است، چرا این رابطه به وجوب تبدیل شده و این اشیا واجب‌الوجود شده و موجود شده‌اند؟» بعد از آن استدلال ابن‌سینا در این رابطه توضیح داده می‌شود و تبیین می‌گردد. بعد از این مرحله، جایگاه تاریخی بحث وجوب و امکان بررسی می‌شود.

محورهای اصلی درس

- سؤال‌های مهمی درباره جهان با عظمت پیرامون ما مطرح است، مانند:
- آیا این موجودات می‌توانسته‌اند نباشند؟
- رابطه محمول قضیه با موضوع آن‌ها یا ممکن است یا وجوب یا امتناع؛
- رابطه وجود با موضوع خود نیز یا ممکن است یا وجوب یا امتناع؛
- موجودات پیرامونی همه ممکن‌الوجود بالذات هستند که موجود دیگری به آن‌ها ضرورت وجود بخشیده است؛
- موجودی که به ممکن‌الوجودها وجوب وجود

بخشیده، خودش واجب‌الوجود بالذات است؛ فارابی، ابن‌سینا و ملاصدرا، هر کدام با شیوه خود ثابت کرده‌اند که این جهان ممکن‌الوجود بالذات واجب‌الوجود بالغیر است.

نکات آموزشی در مسیر تدریس توضیحی درباره عظمت جهان و سؤال‌های اساسی پیرامون آن

برای اینکه دانش‌آموزان آماده ورود به سؤال‌های فلسفی درباره جهان شوند، خوب است که ابتدا درباره جهان ماکروسکوپی و میکروسکوپی و ناظر به شگفتی‌ها و عظمت آن نمونه‌هایی از قبیل آنچه در درس آمده، بیان شود. خوب است برخی از دانش‌آموزان تشویق شوند که مطالعه‌ای درباره جهان انجام دهند و اطلاعاتی را به کلاس ارائه نمایند. پس از این آمادگی، به طرح سؤال‌های اساسی می‌پردازیم و از دانش‌آموزان نیز می‌خواهیم که سؤال‌های مشابهی طرح کنند. آن‌گاه از میان سؤال‌های طرح شده، یک سؤال را که محور مباحث بعدی است انتخاب می‌کنیم و ابتدا از دانش‌آموزان می‌خواهیم درباره این سؤال نظر اولیه خود را بیان نمایند.

طرح مفاهیم سه‌گانه

در این قسمت می‌خواهیم دانش‌آموزان را با سه مفهوم «امکان»، «ضرورت» و «امتناع» که البته در زندگی معمولی در حال استفاده از آن هستند، بیشتر آشنا کنیم. سه دسته قضیه در کتاب آمده است:

- رابطه میان موضوع و محمول دسته اول «ضروری» است.
- رابطه میان موضوع و محمول دسته دوم «امکان» است.
- رابطه میان موضوع و محمول دسته سوم «امتناع» است.

بدین ترتیب دانش‌آموزان به سه مفهوم می‌رسند: ضرورت، امکان و امتناع

انجام تمرین

در این تمرین سه قضیه هندسی قرار داده و از دانش‌آموزان درخواست شده است که رابطه میان آن‌ها را مشخص کنند. از آنجا که قضایای هندسی رابطه‌های روشن و واضحی دارند، می‌توانند به تثبیت یادگیری دانش‌آموزان کمک کنند. بعد از اینکه دانش‌آموزان با سه مفهوم وجوب (ضرورت)، امکان و امتناع آشنا شدند، باید همین سه مفهوم را نسبت به قضایایی که محمول آن‌ها «وجود» است بیاموزند.

انجام فعالیت «تعیین رابطه»

در فعالیتی که ارائه شده، ابتدا دانش‌آموزان رابطه وجود با برخی مفاهیم را تمرین می‌کنند و نوع رابطه آن‌ها را با وجود مشخص می‌سازند.

توجه: احتمال دارد که برخی از دانش‌آموزان رابطه وجود با خاک و مهربانی و سوختن را رابطه ضروری بدانند، به این دلیل که مثلاً خاک الان موجود است. برخی دانش‌آموزان هم ممکن است متوجه حقیقت و ذات خاک شوند و بگویند که چنین نیست که خاک ضرورتاً باید موجود باشد و رابطه را امکانی ببینند. همین اختلاف نظر، انگیزه‌ای برای ورود به بحث بعدی است.

تبیین ممکن‌الوجود بودن اشیا

در اینجا با استفاده از دانش درس اول که مشخص شد «وجود» و «ماهیات» دو مفهوم جداگانه‌اند، ابتدا این سؤال را مطرح می‌کنیم که: آیا رابطه وجود با ماهیات امتناعی است؟

جواب آنان منفی خواهد بود، زیرا اگر رابطه امتناعی باشد، هیچ ماهیتی به وجود نخواهد آمد. سپس می‌پرسیم: آیا رابطه آن‌ها ضروری و وجوبی است؟

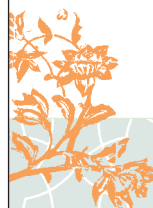
باز هم پاسخشان منفی خواهد بود، زیرا در آن صورت همه ماهیات همیشه باید باشند. با این پرسش و پاسخ، روشن می‌شود که رابطه وجود با ماهیات یک رابطه امکانی است.

بررسی طرح سؤال

در اینجا به بررسی اصلی درس می‌پردازیم: چرا با اینکه رابطه ماهیات با وجود یک رابطه امکانی است، و این ماهیات هم می‌توانند باشند و هم نباشند، اما این رابطه امکانی الان به هم خورده و این اشیا موجود شده‌اند؟

با طرح سؤال فوق، وارد پاسخ ابن‌سینا به این سؤال می‌شویم؛ پاسخی که در حقیقت، همان «برهان وجوب و امکان» است که برای اثبات واجب‌الوجود به کار رفته است. با تقریر بیان ابن‌سینا مشخص می‌شود که:

- ممکن‌الوجود برای اینکه موجود شود، باید رابطه‌اش با وجود از حالت امکانی خارج شود و به حالت وجوب برسد.
- اما چون خودش ذاتاً ممکن‌الوجود است، نه واجب‌الوجود، عامل دیگری باید او را از حالت امکانی خارج کند. لذا «واجب‌الوجود بالغیر» می‌شود.
- واجب‌الوجود بالغیر، مستقیم و غیرمستقیم نیازمند واجب‌الوجود بالذات است. به عبارت دیگر: واجب‌الوجود بالغیر به وسیله واجب‌الوجود بالذات از حالت امکان خارج می‌شود.

فارابی، ابن‌سینا و ملاصدرا، هر کدام با شیوه خود ثابت کرده‌اند که این جهان ممکن‌الوجود بالذات واجب‌الوجود بالغیر است

۱. مجموع دو ضلع مثلث بزرگ‌تر از ضلع سوم است.	این رابطه، ضروری و واجب است.
۲. ارتفاع و میانه یکی است.	این رابطه، ممکن است و ضروری هر شکلی نیست.
۳. مجموع زوایای مثلث سه قائمه است.	این رابطه، ممتنع است.

جدول ۱

خاک	مهرباتی	سوختن	سرد شدن	دیو	عدد بی‌نهایت	شریک خدا	فرشتگان	دریای جیوه	روح	پرنده	انرژی	الکتروسیته
امکان	امکان	امکان	امکان	امکان	امکان	امتناع	امکان	امکان	امکان	امکان	امکان	امکان

جدول ۲

خداوند	انسان	شریک خداوند	آخرت	دریای جیوه	مستطیل	جمع شب و روز
ضرورت	امکان	امتناع	امکان	امکان	امکان	امتناع

جدول ۳

انجام فعالیت «تفکر»

این فعالیت، برای تثبیت توضیحات قبل است. در این فعالیت دو سؤال طرح شده است. پاسخ سؤال اول منفی است، زیرا ذاتی هر چیزی قابل انفکاک از آن چیز نیست والا تناقض پیش خواهد آمد، زیرا ذاتی و قابل انفکاک دو مفهوم متناقض اند. پاسخ سؤال دوم هم منفی است، زیرا اگر چیزی به نحو ذاتی از چیزی منفک باشد و نتواند با آن جمع شود و در عین حال بخواهد با آن جمع شود، اجتماع نقیضین پیش خواهد آمد که امری محال است.

توضیح درباره گذر تاریخی

در این توضیح تاریخی، سیر این بحث بعد از ابن سینا بیان گردیده و نشان داده شده که همه فیلسوفان بعد از ابن سینا بر اساس بحث اصالت وجود، از «امکان ماهوی» می‌گذرد و به «امکان ففقری» می‌رسد که مقدمات مورد نیاز، مانند «اصالت وجود» و «تشکیک وجود» با بیانی اجمالی، تقریر شده است.

انجام فعالیت «به کار بندیم»

در فعالیت اول، دو دسته مفهوم داده شده است: دسته اول: مثلث، جهان، مربع، فریاد، پیراهن حسن، عدد سه

دسته دوم: چهارضلع، نابود، سه ضلع، آبی، بلند، زوج سپس از دانش‌آموزان خواسته شده که با یک مفهوم از دسته اول با یک مفهوم از دسته دوم جمله‌ای ساخته شود و سپس نوع رابطه آن را که آیا ضروری

است یا امکان و یا امتناع، مشخص کنند. از این رو ده‌ها جمله می‌توان از این مفاهیم تنظیم کرد، مهم آن است که نوع رابطه درست نوشته شود.

مثلاً ممکن است کسی بنویسد:

مثلث زوج است ← امتناع

مربع سه‌ضلعی است ← امتناع

پیراهن حسن آبی است ← امکان

یا دیگری بنویسد:

مثلث سه‌ضلعی است ← ضرورت

عدد سه زوج است ← امتناع

فریاد بلند است ← ضرورت

در فعالیت دوم نوع رابطه مفاهیم داخل کادر با وجود تعیین می‌شود.

در فعالیت سوم یک سؤال مطرح شده که دارای یک نکته مهم است و دانش‌آموزان باید متوجه آن نکته مهم بشوند. در سؤال، گفته شده «آیا موجودات عالم را می‌توان به واجب و ممکن تقسیم کرد؟»

پاسخ این است که تقسیم موجودات به واجب و ممکن میسر نیست. بلکه این موجودات به «واجب‌الوجود بالذات» و «واجب‌الوجود بالغير» تقسیم می‌شوند.

اما اگر موجودات عالم را با توجه به ذاتشان در نظر بگیریم می‌توانیم به واجب‌الوجود و ممکن‌الوجود تقسیم کنیم. ذات یک موجود که همان خداوند است، واجب‌الوجود است و ذات دیگر موجودات، ممکن‌الوجود است.

ملاصدرا بر اساس بحث اصالت وجود، از «امکان ماهوی» می‌گذرد و به «امکان ففقری» می‌رسد که مقدمات مورد نیاز، مانند «اصالت وجود» و «تشکیک وجود» با بیانی اجمالی، تقریر شده است